

УДК 37.014.52

DOI: 10.24144/2524-0609.2019.44.179-184

Товканець Ганна Василівна

доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри, кафедра теорії та методики початкової освіти
Мукачівський державний університет
м.Мукачево, Україна
tovkanec2017@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6191-9569>

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІУМІ

Анотація. В статті розглядається проблема духовно-морального виховання як умови успішної самореалізації особистості в соціумі. Методи дослідження: системного аналізу; моніторинг зацікавленості питаннями культури як показника рівня духовно-морального розвитку учнів молодшого шкільного; метод проєкції; узагальнення. Визначено концептуальні підходи до організації освітнього процесу в контексті духовно-морального виховання учнів. Подано результати моніторингу щодо зацікавленості учнями питаннями культури країни, культури людини. Зроблено висновок, що в умовах загальноосвітньої школи варто більше уваги звертати на формування потреб здійснювати вчинки, які були б людськими етичними умовами життя іншої людини, а не тільки створювати речові, матеріальні умови для неї та спонукати до здійснення духовно-моральних вчинків стосовно іншої людини, формувати внутрішні умови духовно-моральної поведінки, що забезпечить успішну самореалізацію особистості в соціумі.

Ключові слова: духовно-моральне виховання; загальноосвітня школа; формування світоглядних позицій; учні молодшого шкільного віку.

Актуальність дослідження. Наростання духовної кризи в даний час, яка охопила більшість країн на всіх континентах, виражається у втраті системи загальнолюдських цінностей. Якщо не протистояти цьому явищу, то це може з часом привести світову спільноту до гуманітарної катастрофи – втрати життєздатності людської спільноти. Несприятливі явища в суспільстві висувають нові вимоги до виховання і розвитку особистості дитини, трансформування її поглядів на навколишню дійсність, зміни її ставлення до людей, себе і власної діяльності. Зростає необхідність в стабільному розвитку громадянського суспільства, утвердженні та збереженні соціально-політичних аспектів, що характеризують громадянське суспільство, а саме: прагнення до певних ідеалів, активність і участь в суспільному та політичному житті держави (Малинин, 2016) Цілком очевидно, що школа завжди була, є і буде навчально-виховним закладом, відповідальним не тільки за навчання дітей, а й за становлення особистості дитини, за формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку духовно-моральних цінностей українського народу; впровадження навчальних дисциплін духовно-морального спрямування як основи формування особистості та підґрунтя для морального і патріотичного виховання (Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей, 2015; Сіданіч, 2012).

Місія школи – соціально значуща мета, яка полягає в підготовці молодого покоління до життя і успішної самореалізації в суспільстві, соціалізації особистості, трансляції культурної спадщини. Вчені відзначають, що на концептуальному рівні і в повсякденній практиці школа спирається на традиційні гуманістичні цінності і на образ всебічно розвиненої особистості, людини, яка володіє широким кругозором, різноманітними навичками й інтересами, що мають глибокі історико-культурні підстави (Дудина, 2016; Сіданіч, 2012).

На сучасному етапі розвитку освіти дана мета реалізується в умовах пов'язаних зі соціально-структурними змінами в суспільстві, посиленням елітарності освіти, модифікацією соціально-професійної структури суспільства, полікультурного середовища, що актуалізує цілий ряд завдань, які вирішуються школою як педагогічною системою на рівні адміні-

страції, соціального партнерства, вчителів, учнів і батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток проблеми морально-духовного виховання й ціннісних орієнтацій відображено в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, І.Беха, С.Гончаренка, О.Канарової, І.Ковровського, В.Кременя, Ю.Мальованого, Т.Саннікової, Г.Сотської, Т.Тхоржевської, Н.Філіпчук та інших. Теоретичну основу дослідження склали роботи В.Вахтерова, Л.Виготського, П.Каптерева, П.Лесгафта, М. Пирогова, В.Сухомлинського, К.Ушинського та інших.

Аналізуючи змістове наповнення поняття «духовність», відомі українські вчені С.Гончаренко та Ю.Мальований у цілісній концепції «Гуманізація і гуманітаризація освіти» зазначають, що «духовність у сучасному світі – це далеко не релігійність, це наукові знання, вміння розібратися в світі, в якому ми живемо. ...Вона передусім є індивідуально-особистісною категорією. Духовність належить людині, вона завжди персоніфікована, хоча і «дозволяє» собі виступати і в суспільних формах» (Гончаренко, 2001, с.4).

Багато вчених вирішують питання виховання розвитку особистості засобами залучення зарубіжних концепцій, орієнтованих на розширення коучингової роботи, введення трансформаційного навчання і т.д. (Sedova-Hotaling, 2012; Товканець, 2017a). Ми дотримуємося концепції, в якій освіта зі способу навчання і освіти індивіда має перерости в спосіб розвитку його загальнокультурного потенціалу, формування в ньому образу світу, людини в цьому світі і людяності в собі самому, яка немислима без духовності. При цьому виховання духовності, громадянськості, патріотизму неможливе, якщо зміст освіти в школі не буде відображати українську культуру і спиратися на місцеві традиції народного життя.

Мета статті: розкрити особливості системи духовно-морального виховання учнів молодшого шкільного віку в умовах загальноосвітньої школи.

Методи дослідження: системного аналізу – з метою вивчення основних наукових підходів до проблеми духовно-морального виховання та положень щодо концептуальних засад організації освітнього

процесу в контексті духовно-морального виховання учнів; моніторинг зацікавленості питаннями культури як показника рівня духовно-морального розвитку учнів молодшого шкільного; метод проєкції – для визначення перспектив діяльності освітньої установи в контексті духовно-морального для розвитку учнів; узагальнення – для формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Концептуальними засадами організації освітнього процесу в контексті духовно-морального виховання учнів, на нашу думку, є наступні:

– реалізації освітнього процесу базується на вихованні в учнів прихильності до загальнолюдських цінностей, які є найбільш загальними, універсальними, що виражають інтереси всього людського співтовариства. Вони притаманні життєдіяльності людей різних історичних епох, соціально економічних укладів і в цій якості виступають імперативом збереження і розвитку людської цивілізації. Це моральні вимоги, пов'язані з ідеалами гуманізму, справедливості і гідності особистості (Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Основи християнської етики, 2010);

– основою педагогічної діяльності учасників освітнього процесу є знання вікових психологічних особливостей учнів, розуміння механізмів активної розумової діяльності, поведінкових моделей і реакцій. Педагогічна діяльність спрямована на розкриття здібностей кожного учня, включення в процес осмислення себе і свого місця в суспільстві, формування активної громадянської позиції, виховання особистості, здатної приймати рішення в ситуаціях морального вибору і нести відповідальність за ці рішення перед собою, суспільством, державою. У зв'язку з цим розвиток екзистенціальної сфери, яка виконує функцію відбору ідей і ціннісних орієнтацій, визначається як «вибір» особистістю однієї з незліченних можливостей своїх поведінкових актів, через які людина впродовж усього життя досягає свою сутність і характеризується умінням людини управляти своїми фізичними і психічними станами, умінням утримувати їх на належному рівні, гармонією почуттів і вчинків, слова і справи, і є важливим виховним завданням (Товканець, 2017);

– формування в процесі виховання і навчання міцних світоглядних позицій і морально-етичних переконань, які передбачають ерудованість в різних галузях знань, перш за все в галузі гуманітарних наук, які вивчають людину в різних його проявах, що дозволяє привести до позитивного трансформування поглядів учнів на навколишню дійсність, зміни ставлення до оточуючих людей і себе. Рішення даних завдань здійснюється на основі вивчення національної культури, традицій духовно-морального становлення особистості. Створення подібних умов сприяє зміцненню почуття причетності громадян до великої історії і культури, забезпечує спадкоємність поколінь, виховання громадянина, який любить свою Батьківщину і родину, що має активну життєву позицію (Sedova-Hotaling, 2012; Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Основи християнської етики, 2010);

– спрямованість на розвиток готовності і здатності до духовного розвитку, морального самовдосконалення, самооцінки, розуміння сенсу свого життя, індивідуально-відповідальної поведінки; здатність до реалізації творчого потенціалу в духовній і предметно-продуктивній діяльності забезпечується за допомогою розвитку ціннісного ставлення до людей, спілкування, сім'ї, культури та релігії свого народу. Відзначимо, що поняття «ставлення до людей» тісно

пов'язане з міжособистісними відносинами, які виникають і складаються на основі визначених почуттів, які народжуються у людей по відношенню один до одного (Товканець, 2017а). Почуття можуть бути як позитивними - солідарність, згода, зняття напруги, так і негативними - демонстрація антагонізму, незгоди, створення напруги. І в зв'язку з цим виникає необхідність освоєння учнями форм суспільної поведінки, що відображають гуманістичну спрямованість його особистості;

– спілкування як цінність розглядаємо як складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що формується на основі потреби спільної діяльності і включає в себе три основні функції - комунікацію (обмін інформацією), інтерацію (обмін діями) і соціальну перцепцію (сприйняття і розуміння партнера); сім'я – культивована в суспільстві сукупність уявлень, що впливають на вибір цілей, способів організації життєдіяльності і взаємодії між родичами, пов'язаними тісними сімейними відносинами. Традиційними сімейними цінностями прийнято вважати любов і довіру, повагу і взаєморозуміння, підтримку і турботу, чесність і щирість між членами сім'ї; «дозвілля» – вільний час, призначений для рекреаційної, відновлювальної діяльності людини на її власний розсуд.

Викладені концептуальні положення є орієнтиром для створення моделі системи духовно-морального виховання в освітньому закладі, яка включає наступні компоненти: мету, завдання, концептуальні засади, методологічні підходи, навчально-виховний процес. Дана модель відображає системність і логіку виховної роботи, що дозволяє ефективно надавати допомогу дитині на шляху її зростання від соціального індивіда до духовної і високomorальної особистості. Системоутворюючим чинником будь-якої організації прийнято вважати результат, зміст якого формується у вигляді певної «моделі розумової проєкції» як цілі діяльності, що є регулюючим чинником, на основі якого відбувається «взаємодія» всіх компонентів системи, спрямованих на досягнення необхідного результату.

Мета відображає ключовий напрям навчально-виховної роботи навчального закладу – формування гуманістично спрямованої особистості учнів, під яким розуміється людина, що розрізняє добро і зло, володіє високим рівнем духовно-морального розвитку, який проявляється в самовідданому служінні на благо Батьківщини і її громадян. Системний підхід до аналізу представлених досліджень обумовлює розгляд базових понять, виявлення існуючих взаємозв'язків. На основі системного підходу всі компоненти освітнього середовища освітньої організації проєктуються і реалізуються в контексті ідей духовно-морального виховання особистості. Особистісно-діяльнісний підхід передбачає спрямованість навчання на розвиток властивостей, характерних для творчого індивіда. Це вміння міркувати, вибудовувати, проєктувати й ін. (Товканець, 2017b; Ушинський, 1954).

Культурологічний підхід полягає у визнанні пріоритету культури в освітньому процесі, де в процесі виховання і навчання виробляється поведінка з урахуванням національних і громадянських зразків поведінки. Учень не просто вивчає культуру, а проживає її як специфічне культурне середовище і продовжує розвивати, збагачуючи знання, формуючи психологічні образи (Малинин, 2016). Змістовний компонент моделі включає наповнення базових і варіативних дисциплін і розробку навчально-методичного оснащення навчально-виховного процесу, відбір навчальної та методичної літератури на осно-

ві ідей духовно-морального розвитку особистості. Основою реалізації ідей духовно-морального виховання в контексті залучення до національної культури і духовних цінностей учні молодшого шкільного віку є предмети мовно-літературного та етико-естетичного спрямування.

Відбір змісту і дотримання логіки подачі матеріалу дозволяє гармонійно розвивати когнітивну, аксіологічну, емоційно-вольову, діяльну сфери особистості. Найбільш доцільною у цьому контексті є така послідовність пізнавального процесу: актуалізація знань учнів, введення етичних понять; осмислення цих понять через практикум (виховні ситуації, художні тексти, життєві приклади тощо); самостійне осмислення та узагальнення моральних правил, етичних норм; закріплення набутих знань у практичній діяльності (розв'язання ситуативних завдань, морально-етичних колізій, участь у діагностичних методиках, тренінгах, виконання творчих, проектних завдань, використання методу самооцінки тощо).

Специфікою створення освітнього простору школи є розвиток особистості всіх суб'єктів освітнього процесу. Так, розвиток особистості вчителя в душі традиційних культурних цінностей є основною умовою реалізації завдань духовно-морального виховання учнів в школі, оскільки «особистість учителя, як вважав К.Ушинський, – це плідний промінь сонця для молодої душі, який нічим замінити неможливо». Вчений сформулював теоретичні засади етико-педагогічної позиції вчителя: надзвичайна енергія та сумлінне виконання своєї справи; пізнання потреб учня, вміння «зазирнути в його душу»; розвиток педагогічної майстерності, педагогічного такту; активна громадянська позиція, участь у суспільних справах; постійне самовдосконалення: «Вічне дитинство душі є найглибша основа справжнього самовиховання людини і виховання дітей» (Ушинський, 1954, с.57).

У сучасних соціокультурних умовах суспільство виділяє якісно нові вимоги до педагога, рівня його освіти, професіоналізму, ціннісних орієнтацій, духовно-моральної і комунікативної культури, які стають невід'ємною частиною його життєдіяльності. Ефективність педагогічної діяльності колективу підтверджується відгуками з боку учнів і батьків, громадськості органів громадського самоврядування і державного управління (Sedova-Hotaling, 2012; Товканець 2017а, с.88).

Процес формування гуманістично спрямованої особистості передбачає створення певних умов в освітньому процесі. До таких умов можуть бути віднесені: адміністративно-організаційні, педагогічні, психологічні, технічні. До адміністративно-організаційних умов можна віднести такі форми організації духовно-морального виховання, як здійснення соціального партнерства, а також делегування функцій між учасниками освітнього процесу, включаючи всі структурні підрозділи школи і органи управління: департамент освіти адміністрації міста, директор школи, заступники директора школи, наглядова рада, загальні збори працівників, педагогічна рада, рада батьків, рада учнів, науково-методична рада, методичні об'єднання вчителів. Психологічні умови передбачають створення на заняттях, присвячених вивченню основ культури, атмосфери довіри, відкритості, позитивного настрою за допомогою встановлення між педагогом і учнями суб'єкт-суб'єктних відносин. Технічні умови передбачають оснащення освітньої діяльності технічними засобами навчання (інтерактивні дошки, комп'ютери, магнітофони, диктофони, телевізори, проектори, кінокамери, фотоапарати та ін.).

Ще одним важливим компонентом системи є форми організації навчально-виховної роботи з учнями, які здійснюють ряд важливих функцій. До них відносяться: навчально-освітня – створення найкращих умов для передачі навчального матеріалу і його освоєння ними; виховна – послідовне введення учнів у різноманітні види діяльності, формування позитивних якостей особистості; розвиваюча – послідовне ускладнення змісту навчально-виховних занять в сукупності з активними методами подачі навчального матеріалу; психологічна – вироблення, виходячи з індивідуальних особливостей психіки дитини певного діяльносного біоритму; стимулююча – мобілізація учнів на активне засвоєння навчального матеріалу; організаційна – чітка організація методичної подачі навчального матеріалу, строгий відбір допоміжних засобів навчання; інтегруючо-диференційна – колективна і індивідуальна діяльність дітей, обмін інформацією, індивідуальний і диференційований підхід до учнів; систематизуюча і структуризуюча – розбивка всього навчального матеріалу по темах, годинах і формах організації; доповнююча і координуюча функція.

Для досягнення найкращих результатів в освітній роботі необхідною умовою є реалізація принципу єдності навчання і виховання, який передбачає оптимальний підбір методів, прийомів і технологій, що становлять основу освітньої діяльності, а також принципу метапредметної інтеграції змісту, мотиваційно-творчої активності учнів. До таких методів ми можемо віднести: монологічний; показовий; діалогічний; евристичний; дослідницько-пошуковий; алгоритмічний; програмований; метод занурення тощо. Важливо, щоб на заняттях впроваджувалися активні та інтерактивні методи і форм проведення занять, оскільки їх сукупність утворює певний вид занять, на яких здійснюється активне навчання. Методи наповнюють форми конкретним змістом, а форми впливають на якість методів. Якщо на заняттях певної форми використовуються активні методи, можна домогтися значної активізації освітнього процесу, зростання його ефективності. В цьому випадку сама форма занять набуває активного характеру. Разом з тим використання активних та інтерактивних освітніх технологій розвиває критичне мислення і вміння давати оцінку складним суспільно-громадянським процесам і приймати раціональні рішення (Товканець, 2017б, с. 243).

Вміле поєднання педагогом вищезазначених методів дозволяє: виявити школярам в навчальному матеріалі провідну світоглядну ідею; вчителю чітко вирізнити значущі якості особистості, які підлягають формуванню в процесі освоєння дітьми того чи іншого навчального курсу; підібрати необхідну сукупність фактів і прикладів, що забезпечують досягнення виховних цілей; встановити спадкоємний зв'язок між виховними цілями даного, попереднього і подальшого курсів; встановити органічний зв'язок навчального матеріалу з життям; широко використовувати засоби наочності й ІКТ для виховання в учнів інтересу до знань; формувати в учнів позитивне ставлення до навчальної діяльності; виховувати на уроці культуру розумової праці; формувати колективні взаємини між учнями. Всі ці форми і методи дозволяють ефективно і плідно вирішувати завдання, спрямовані на реалізацію мети виховання, відтворювати національні традиції, здійснювати профілактику асоціальної поведінки учнів, протидіяти проникненню негативних соціальних явищ в середовище підлітків і молоді. Відзначимо, що перед будь-яким освітнім закладом, який передбачає організацію якіс-

ного управління освітньою діяльністю, закономірно встають два питання - вибір критеріїв, спираючись на які можна ефективно управляти цим процесом, і вибір діагностичного інструментарію, за допомогою якого можна робити висновки про рівень духовно-морального розвитку особистості дитини.

Нами проведено моніторинг зацікавленості питаннями культури як показника рівня духовно-морального розвитку учнів молодшого шкільного віку серед учнів шкіл м. Мукачева і Мукачівського району (4-і – 5-і класи), що спирався на вивчення відповідей на запитання анкет (Табл.1).

Таблиця 1.

Результати дослідження зацікавленості питаннями культури країни, культури людини учнями 4-их і 5-их класів

Питання анкети	Варіанти відповідей	2017/2018		2018/2019	
		4-ий кл.		5-ий кл.	
Чи подобаються тобі уроки, на яких ти отримуєш знання про культуру країни, культуру людини	так	63	97%	64	97%
	ні	2	3%	2	3%
Що тобі найбільше подобається?	Слухати вчителя	59	90%	59	90%
	Вивчати підручник	22	34%	15	23%
	Дивитися фільми	62	95%	62	95%
	Відповідати на питання	20	30%	19	29%
Чи все ти розумієш із поданого матеріалу на уроках стосовно культури країни, культури людини?	Все зрозуміло	41	63%	44	66%
	Незрозуміло, але вчителі пояснюють	23	35%	22	34%
	Зовсім незрозуміло	1	2%	0	0%
Що для тебе є важливим на уроках?	Отримувати нові знання, дізнаватися більше про культуру нашої країни й інших країн	32	49%	42	64%
	Вивчати культуру спілкування між людьми	27	40%	27	40%
	На уроці можна говорити відкрито про духовні цінності	20	30%	16	24%
Чи бажаєш ти піти на екскурсію до музею?	Так	55	85%	60	91%
	Ні	10	15%	5	9%
Чи цікавить тебе інформація про про культуру країн, культуру людини, яка подається в електронних засобах інформації (Google, Вікіпедія та інш.)	Так	60	92%	62	93%
	Ні	5	8%	4	7%
Чи маєш бажання брати участь у конкурсах олімпіадах з історії, етики, української мови?	Так	48	74%	31	47%
	Ні	17	26%	35	53%
Чи хочеш, щоб у подальшому в школі вивчалися додаткові предмети, на яких можна отримати додаткові знання про культуру країни, культуру людини	Так	58	89%	58	88%
	Ні	7	11%	8	12%
Середнє значення коефіцієнту зацікавленості учнів духовною культурою як показник духовно-морального розвитку		48%		45%	

В загальному, результати нашого анкетування засвідчують готовність загальноосвітньої школи ефективно забезпечувати формування у вихованців духовної, моральної, громадянської безпеки особистості, успішну соціалізацію та професійне самовизначення учнів, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню у молоді громадянської відповідальності за долю країни, підвищенню рівня консолідації суспільства для вирішення задач забезпечення національної безпеки та сталого розвитку.

Водночас викликає певну занепокоєність, що зацікавленість питаннями культури країни, культури людини учнями 5-их класів (45%) є дещо нижчою, ніж рік тому назад, у 4-му класі (48%). Зокрема, менше учнів у 5 класі зацікавлені роботою з підручником, більша кількість учнів не хочуть на уроках говорити відкрито про духовні цінності і не мають бажання брати участь у конкурсах олімпіадах з історії, етики, української мови тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Характерною ознакою успішного духовно-морального розвитку особистості можна вважати розширення її свідомості, що передбачає трансформацію домінуючих потреб і цінностей людини в напрямі від нижчих до вищих. В умовах загальноосвітньої школи варто більше уваги звертати на формування потреб, за С. Рубінштейном, «здійснювати вчинки, які були б людськими етичними умовами життя іншої людини, а не тільки створювати речові, матеріальні умови для неї» та спонукати до здійснення духовно-моральних вчинків стосовно іншої людини, формувати внутрішні умови духовно-моральної поведінки, що забезпечить успішну самореалізацію особистості в соціумі. *Перспективи подальших досліджень* в контексті духовно-морального виховання вбачаємо у визначенні ціннісних орієнтацій як форми відображення особистісного духовного світу людини

Список використаної літератури

- Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. К.: Академвидав, 2012. 256 с.
 Гончаренко С.У. Мальований Ю.І. Гуманізація і гуманітаризація освіти. *Шлях освіти*. №3. 2001. С. 2–8.
 Дудина Е.А. Миссия, видение и ценности современной школы. *Молодой ученый*. 2014. №19. С. 528-530.
 Малинин В.А., Мухина Т.Г., Сорокоумова С.Н., Лебедева О.В. Духовно-нравственное развитие личности на основе гуманистических ценностей *Инициативы XXI века*. 2016. №1. С.66-72.
 Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Основи християнської етики. 1–11 класи. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. 160 с.
 Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки: Указ Президента України №580/2015 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> (дата звернення: 19.02.2019).
 Сіданіч І. Л., Кислашко О. П. Духовно-моральне виховання дітей в історії педагогіки та вітчизняної школи: монографія. К.: Дорадо-Друк, 2012. 496 с.
 Товканець Г.В. (а) Наукові підходи до формування педагогічної культури майбутнього вчителя. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. Мукачєво: Вид-во МДУ, 2017. Випуск 1 (5). С. 87 - 92.
 Товканець Г.В. (б) Сучасні траєкторії розвитку педагогічної освіти / Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Випуск 2 (42). С. 241 – 245.
 Ушинський К.Д. Праця в її психічному та виховному значенні. Твори: В 6-ти т. К., 1954. Т.1., с. 50–64.
 Sedova-Hotaling E., DLI, Monterey CA, Soboleva V. Transformative learning: from theory 20 to practice. *Cross-Cultural Studies: Education and Science*. 2016. III, November. P.20-26.

References

- Bekh, I.D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademyvdyav. [in Ukrainian].
 Honcharenko, S.U., & Malovanyi, Yu.I. (2001). Humanizatsiia i humanitaryzatsiia osvity. [Humanization and humanization of education]. *Shliakh osvity*. 3. 2–8. [in Ukrainian].
 Dudina, E.A. (2014). Missiya, videnie i tsennosti sovremennoy shkoly [The mission, vision and values of modern school]. *Molodoy uchenyy*, 19, 528-530. [in Ukrainian].
 Malinin, V.A., Muhina, T.G., Sorokoumova, S.N., & Lebedeva, O.V. (2016). Duhovno-nravstvennoe razvitie lichnosti na osnove gumanisticheskikh tsennostey [Spiritual and moral development of personality based on humanistic values] *Initsiatyvi XXI veka*, 1, 66-72.
 Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: *Osnovy khrystyianskoi etyky. (2010) 1–11 klasy* [Curriculum for General Education Institutions: The Basics of Christian Ethics. Grades 1-11.]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». [in Ukrainian].
 Pro Stratehiu natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016–2020 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy №580/2015 [About the Strategy of National Patriotic Education of Children and Youth for 2016-2020: Presidential Decree №580 / 2015] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> (last accessed: 19.02.2019).
 Sedova-Hotaling, E., DLI, Monterey, C.A., Soboleva, V.. (2016). Transformative learning: from theory 20 to practice. *Cross Cultural Studies: Education and Science*, III, November, 20-26.
 Sidanich, I.L., & Kyslashko, O.P. (2012). *Dukhovno-moralne vykhovannia ditei v istorii pedahohiky ta vitchyznanoi shkoly* [Spiritual and moral upbringing of children in the history of pedagogy and the national school]. Kyiv: Dorado-Druk. [in Ukrainian].
 Tovkanets, H.V. (2017 a) Naukovi pidkhody do formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia [Scientific approaches to the formation of the pedagogical culture of the future teacher.]. *Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology*. 1(5), 87–92. [in Ukrainian].
 Tovkanets H. V. (2017b) Cuchasni traiektorii rozvytku pedahohichnoi osvity [Modern trajectories of pedagogical education Modern trajectories of pedagogical education]. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*, 2 (42), 241–245. [in Ukrainian].
 Ushynskiy, K.D. (1954). *Pratsia v yii psykhhichnomu ta vykhovnomu znachenni* [Work in her mental and educational sense]. In 6 volumes. Vol. 1. (pp.50–64). Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.04.2019 р.

Стаття прийнята до друку 19.04.2019 р.

Товканець Анна

доктор педагогических наук, профессор
 заведующий кафедрой, кафедра теории и методики начального образования
 Мукачевский государственный университет
 г.Мукачево, Украина

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК УСЛОВИЕ УСПЕШНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В СОЦИУМЕ

Аннотация. В статье рассматривается проблема духовно-нравственного воспитания как условия успешной самореализации личности в социуме. Методы исследования: системного анализа; мониторинг заинтересованности вопросами культуры как показателя уровня духовно-нравственного развития учащихся младшего школьного; метод проекции; обобщения. Определены концептуальные подходы к организации образовательного процесса в контексте духовно-нравственного воспитания учащихся. Представлены результаты мониторинга заинтересованности учениками вопросами культуры страны, культуры человека. Сделан вывод, что в условиях общеобразовательной школы стоит больше внимания обращать на формирование потребностей совершать поступки, которые были бы человеческими этическими условиями жизни другого человека, а не только создавать вещественные, материальные условия для нее и побудить к совершению духовно-нравственных поступков по отношению к другому человеку, формировать внутренние условия духовно-нравственного поведения, что обеспечит успешную самореализацию личности в социуме.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание; общеобразовательная школа; формирования мировоззренческих позиций; ученики младшего школьного возраста.

Tovkanets Anna
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Head of Department of Theory and Methodology of Primary Education
Mukachevo State University
Mukachevo, Ukraine

SPIRITUAL-MORAL EDUCATION AS A CONDITION FOR SUCCESSFUL SELF-REALISATION OF PERSONALITY IN SOCIETY

Abstract. The article deals with the problem of spiritual and moral upbringing as the conditions for successful self-realization of the individual in society. Methods of research: system analysis; monitoring of interest in the issues of culture; projection; generalisation. It was emphasized that the school has always been and will be an educational institution that is responsible not only for the education of children, but also for the formation of the child's personality, for the formation of national-cultural identity, national-patriotic worldview, preservation and development of the spiritual and moral values of the Ukrainian people; the introduction of educational disciplines of spiritual and moral orientation as the basis for the formation of the individual and the basis for moral and patriotic education. The conceptual approaches to the organization of educational process in the context of the spiritual and moral education of the students, which are in the upbringing of students in the attachment to universal values are determined, taking into account age-related psychological peculiarities of students, mechanisms of active mental activity, behavioral models and reactions, in the formation of strong world-view positions and morally – ethical beliefs that involve erudition in various fields of knowledge, especially in the field of humanities, which study a person in his various manifestations, which it leads to a positive transformation of students' perceptions of the surrounding reality, changes in attitudes towards others and themselves, in the focus on the development of readiness and ability to spiritual development, moral self-improvement, self-esteem, understanding of the meaning of his/her life, individually responsible behavior. The results of monitoring are presented regarding the students' interest in the culture of the country, human culture.

Key words: spiritual and moral education; general education school; formation of outlook positions; pupils of elementary school age.